

**SVĚT
VE STŘEDNÍ
EVROPE**

JIRÍ HRABAL (ED.)

Předmluva	7
I. (Vy-)myslet Švejk	
Michal Šykora: Jaroslav Hašek a Franz Kafka jako středoevropský fenomén	11
Blanka Činátlová: Kafkovšтина a švejkovšтина jest jevem světovým	27
Erik Gilk: Proto-Švejk v kontextu Haškovy předválečné tvorby	47
Martin Lukáš: Tak pravil Jošef Švejk	55
II. Švejk ve vizuálních reprezentacích	
Petr A. Bliek: Švejk na zdi: Sémantika švejkovských obrazů a „citiátů“ v prostorech soudobých restaurací	65
Jan Kolář: Kabát bez orgánů. Čím je udeřen filmový Švejk?	81
III. Švejk ve střední Evropě... a o kousek dál	
Gertraude Zand: K recepci Haškova Švejka v Rakousku	99
Lenka Németh Vitová: Polské překlady <i>Osudů dobrého vojáka Švejka</i> a polský Švejk	107
Zoltán Németh: Švejk a postmoderní maďarská literatura	119
Bojana Maitarić: Švejk a Slovinsko	133
Miroslav Zelinský: Slovenský Švejk!	145

Recenzovali:
doc. PhDr. Jan Wiendl, Ph.D.
prof. dr. Michael Bauer, Ph.D.

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může
zakládat občanskoprávní, správněprávní,
popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání
ed. © Jiří Hrabal, 2016
© Univerzita Palackého v Olomouci, 2016
ISBN 978-80-878995-86-3

153	Marcela Antošová: Haškov Švejk a Tímravini Hrdinovia
167	Vera Kaplická Yakimova: Osudy dobrého vojáka Švejka v bulharském zajetí
177	Tomasz Derlatka: Příspěvek k švejkologii – hornolužickosrbské, dolnolužickosrbské a kašubské překlady textu Jaroslava Haška o Švejkovi
189	Summary
197	Registrik

Kolektivní monografie Švejk ve střední Evropě je již čtvrtou publikací, která zprostředkovává akademickou diskusi vedenou na každoročně pořádaných olomouckých sympozích Umění a kultury střední Evropy, a navazuje tak na publikace *Moderní/Moderny* (2013, ed. Tomáš Kubíček a Jan Wiendl), *Cenzura v literatuře a umění ve střední Evropě* (2014, ed. Jiří Hrabal) a *Cestopis v literatuře a umění ve střední Evropě* (2015, ed. Jiří Hrabal). Olomouckých sympozí se každoročně zúčastňují desítky domácích i zahraničních badatelů z oblasti humanitních věd, aby se zabývali literárněvědnými, uměleckohistorickými či kulturně-společenskými otázkami napříč dějinami.

Stoletý odstup od průběhu první světové války vybízí nejen k reflexi daných historických událostí, ale i kulturních fenoménů, které tyto události zrodily. A právě ze středoevropského válečného prostoru povstává nejproslulejší postava české literatury – Josef Švejk. *O Osudech dobrého vojáka Švejka za světové války* Jaroslava Haška i o vývoji postavy Švejka v Haškově díle bylo během století napsáno jak v českém, tak v zahraničním badatelském prostředí nesčetně studií. Přesto však postava Švejka i její následné transpozice nepřestávají podněcovat k novému promyšlení z hlediska současných přístupů humanitních věd a žádají si o zasažení do nových kontextů.

Tato knižní monografie sestává ze čtrnácti vybraných textů, které vznikly na základě referátů, jež byly předneseny a o nichž se diskutovalo v rámci pátého ročníku sympozia, kterého se zúčastnilo šestadvacet přednášejících (z toho deset ze zahraničí). Záměrem badatelů bylo pokusit se o reflexi postavy Švejka jako literárního i kulturního typu ve středoevropském myšlení, literaturách i jiných uměleckých družicích (filmu, divadle, výtvarném umění ad.) napříč uplynulým stoletím.

Publikace je strukturována do tří oddílů. První z nich sleduje konstituci literární postavy a její následně reflexe v kontextu středoevropských literatur a středoevropského myšlení. Druhý je zaměřen především na proměny vizuálního obrazu Švejka (vzhledem k literární předloze), na „Švejka“ jako fenomén spotřební kultury, který zpětně

I. (VY-)MYSLET ŠVEJKA

ovlivňuje čtení Haškových *Osudů dobrého vojáka Švejka za světové války*. Nejrozsaáhlejší třetí oddíl je pak věnován ohlasům a významu Haškova *Švejka* v jednotlivých středoevropských literaturách. Pozornost je věnována tomu, jak se uplatňuje postava Švejka v intertextuálních sítích děl středoevropských literatur, a dále tomu, zda najdeme ve středoevropském kontextu literární postavy, které by byly Švejkovi blízké, či postavy vzniklé na základě inspirace Švejkem. Badatelé se pozastavují také nad tím, do jaké míry ovlivňovala či ovlivňuje postava Švejka pohled jednotlivých středoevropských národů na „česství“, resp. charakter českého národa. A stranou nezůstaly ani otázky související s překladem specifického jazyka Haškových *Osudů dobrého vojáka Švejka* do jazyků prostoru střední Evropy.

Předložená publikace je tak specifickým příspěvkem k švejkologii: jak Haškův slavný román, tak postava Josefa Švejka, která se z Haškova románu „vymknula“ a stala se součástí evropské kulturní encyklopedie (stejně jako její literární i mimo-literární transformace), jsou zde nahlíženy v rámci kontextu středoevropské – nejen literární – kultury.

Jiří Hrabal

K recepci Haškova Švejka v Rakousku¹

Gertraude Zand

Institut für Slavistik, Universität Wien

Rakouská recepcí Haškova Švejka vykazuje několik specifík, která lze shrnout do čtyř bodů:

1. Švejk mluví Rakušanům důvěrně známým jazykem – němčinou vídeňských Čechů („Böhmakeln“)

Rakouská recepcí Haškova Švejka je úzce spojena s prvním a na dlouhou dobu jediným překladem do němčiny od Grete Reiner. Pražská německá překladatelka přeložila *Švejka* již v roce 1926, jen tři roky po Haškově smrti, pro nakladatelství Adolf Šynek v Praze. V roce 2014 vyšel ve Stuttgartském Reclamu sice další, druhý překlad do němčiny od Němce českého původu Antonína Brouška, syna stejnojmenného básníka a kritika. Na rakouskou recepcí však zatím nemá tento překlad žádný velký vliv, a proto zůstane v následujícím uvažování stranou.

Grete Reiner převala *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* s mírně pozmeněným titulem *Die Abenteuer des braven Soldaten Schwejk während des Weltkrieges* do takzvané malostranské němčiny,

kteou se za Haškova života mluvilo. Zároveň existovaly v Praze této doby i jiné varianty němčiny, a to takzvaná pražská němčina a takzvaná kuchyňská němčina, od kteých se však malostranská němčina odlišuje (srov. POVEJŠIL 1997: 1656). Pražská němčina byla považována za jazyk vzdělanců a básníků, používaly ji pražské vyšší vrstvy a platila v 19. století v rakousko-uherské monarchii za jazyk ryzí a zvlášť vybraný. Kuchyňskou němčinou mluvilo české služebnictvo v kon-

1-Z němčiny přeložily Ladislava Baxant-Cejnar a Lucie Antošiková.

taktu s německými mluvčím panstvem. Malostranská němčina, kterou používá Haškova překladaatelka, se nachází mezi pražskou a kuchyňskou němčinou: je to mluva, kterou hovoří české lidové vrstvy a zčásti nižší německé měšťanstvo. Základ tvoří pokleslá rakouská němčina, která je prostoupěna českou frazeologií.

Rakouský, především vídeňský čtenář však nevnímal Švejkův jazyk jako malostranskou němčinu, nýbrž jako „Böhmakeln“, tedy jako němčinu s výraznými českými vlastnostmi, jakou mluvíli vídeňští Češi, kteří se v době industrializace a urbanizace v 19. století masově stěhovali do hlavního města Habsburské říše a na přelomu 19. a 20. století tvořili téměř čtvrtinu vídeňského obyvatelstva. Jejich jazyk není sociálně neutrální, je vnímán jako němčina spodních, respektive podřizných vrstev, což byli především dělníci v cihelnách (německy se jim říkalo „Ziegelböhmen“), služebnictvo jako čeledín, děvečky, kuchárky, chůvy a pradelny, ale i řemeslníci a živnostníci a jiní.

Česko-německý smíšený jazyk, označovaný jako „Böhmakeln“, nebyl dosud dostatečně vědecky zpracován.² Od standardní němčiny se liší zvukovými znaky jako redukováním okrouhlosti, uplatňováním české morfologie u slov přejatých z němčiny, tvorbou českých odvozenin, doslovným užíváním českých konstruktů, relativně volným slovosledem a začleňováním českých slov do německé slovní zásoby.

Němčina s českým přízvukem je v Rakousku stále přítomna díky novodobým emigrantským vlnám po roce 1948, 1968 a 1977 a snad i díky otevření hranic v roce 1989, ve veřejném povědomí však slouží především jako připomínka minulých dob. S „Böhmakeln“ pracovali autoři již v 19. století, například lidový básník Johann Nepomuk Nestroy, pokud chtěli charakterizovat postavu jako Čecha anebo ji karikovat a tropit si z ní žerty. Na rakouských jevištích se tento specifický jazyk používá dodnes jako komický prostředek.

² „Böhmakeln“ je především probíhajícím německo-česko-rakouského výzkumuho projektu na Univerzitě Bamberg ve spolupráci s Palackého univerzitou v Olomouci a vídeňskou univerzitou (viz <http://www.uni-bamberg.de/kommunikation/news/artikel/boehmakeln/>), jehož řešiteli jsou Helmut Glöck, Bettina Morcinek (Bamberg), Maria Krappmann, Veronika Opletalová, Karten Rinas (Olomouc), Hans Haider a Hilde Haider-Pregler (Vienna); publikace výsledků je plánována na podzim 2015. Následující předběžné informace pocházejí ze zprávy Bettiny Morcinek z 10. března 2015.

2. Švejk je Rakušanům blízko, protože s ním sdílí společný historický kontext

Dobrý voják Švejk je sice jednoznačně Čech, Rakušani ho však přesto vnímají jako „jednoho z nás“. Švejk nepředstavuje něco neznámého a cizího, ale naopak – nejmenom jazykově – něco vlastního a důvěrně známého. Rakušané s ním sdílí společný historický kontext i dobové realie – monarchii, císaře, vojsko, uniformy a válku. V tomto prostředí se odehrává celá řada rakouských románů z meziválečné doby, naladěných kriticky obdobně jako Švejk, například *Radezky-marsch* (Pochod Radeckého) Josepha Rotha, *Der Mann ohne Eigenschaften* (Muž bez vlastnosti) Roberta Musila nebo *Die Schlafwandler* (Náměsíčníci) Hermannova Brocha.

Prostředí doznívající monarchie se chopila i rakouská populární kultura: vojenské humoresky představují od konce 19. století oblíbený žánr triviální a zábavní literatury, filmy o monarchii a Habsburské dynastii patří k žádaným produkcím rakouských filmových studií již od dob německého filmu. Historický film se dočkal největšího rozmachu v padesátých letech, například *Kaisermandl* (Císařský mandl) Franze Antela anebo *Deutschmeister* (Velmistři německého řádu) Ernsta Marischky. Potřebné rekvizity a kostýmy, zejména uniformy, se nacházely v kostýmních rakouských divadel dávno před dvěma rakouskými filmovými verzemi *Osuda dobrého vojáka Švejka* a rakouské publikum je vnímalo jako důvěrně známé. Rakouské filmy o monarchii se za takzvané zlaté éry časy ohlížely často s nostalgii. Přivolovaly dobu „Wie Böhmern noch bei Österreich war“ („Kdy Čechy ještě patřily k Rakousku“), jak se zpívá ve známém slágru, a kdy Rakousko ještě hrálo politicky významnou roli. Od padesátých let začali Rakušané svého Švejka přizorovat k této tradici, čímž ho ovšem zbavili kritického potenciálu.

3. Švejk je v meziválečném – a částečně ještě ve válečném – období vzorem opozice a subverzivní, zejména v levicovém tisku a v satirické populární kultuře

Subverzivní síla Švejkovy postavy se projevuje v autoritářském Rakousku meziválečného období; Švejk je v té době oblíbený především v levicovém tisku a v populární kultuře. Po roce 1918 fungovala ra-

kouská parlamentní demokracie velmi nedostatečně; autoritářské vlády vyústily v austrofašistický stavovský stát a převzetí moci národními socialisty. Sociální demokraté, komunisti a další příslušníci levice, ke kterým patřila i většina vídeňských Čechů, byli v opozici a v období, kdy využíval Svejklův subverzivní potenciál, jako například sociálnědemokratický týdeník *Der Kuckuck* (*Kučáček*), který otiskoval od roku 1929 na pokračování fiktivní dopisy, jež psal určitý Svejkl po svém přestěhování do Vídně. Sociálně demokratický deník *Das kleine Blatt* (*Malý list*) sérii propagoval a poukazoval na to, jak je Svejkl známý a oblíbený:

„Alle kennen wir ihn [...] Mit [...] seiner sanften Blödsinnigkeit, die vielleicht höchste Weisheit ist, wurde er uns lieb und wert. Vor Schwejkl kann nichts bestehen; alle Masken fallen. Zuerst glaubt man, er ist blöd – aber dann entdeckt man, daß alles rings um ihn blöd ist. Alle möglichen, heiligen Gefühle, Bürgerertugend, Vaterlandsliebe, zerfallen, wenn Schwejkl mit seinen treuherzigen Augen blinzelt.“³ (*DAS KLEINE BLATT* 1929: 8)

Na jiném místě v textu je uvedeno, že Svejkl promlouvá „böhmakelnd einfältig“ (prostáčkovsky Böhmakelem), což potvrzuje domněnku, že rakouští čtenáři již v době, kdy překlad vznikl, považovali maľostranskou němčinu a Böhmakelem vídeňských Čechů za jedno a totéž.

V prvním díle zmíněného seriálu se Svejkl přestěhuje do Vídně a napíše první dopis do redakce *Der Kuckuck*. Následuje řada dalších dopisů, které list zveřejňuje v nepravdivých odstupcích. Zajiňava je forma dopisu, která neodkazuje na žádnou předlohu u Hasky, ale umožňuje velmi důvěrný vztah ke čtenáři; ten je také opakovaně přímo osloven. Svejkl zde vůbec vystupuje do popředí jako soukromá osoba, například se ožení a lidajně se i stane otcem. Zároveň mají jeho

3-„Všichni ho známe [...]. Oblíbili jsme si ho a vážíme si ho pro jeho něžnou pitomost, která je možná nejvyšší moudrost. Před Svejklkem nic neobstojí; všechny masky padají. Člověk si zprvu myslí, že je hloupý, ale pak se rozhlédne a vidí, že hloupé je všechno kolem něho. Když Svejkl důvěřivě zamžourá, začnou se rozpadat všelijaké 'svaté' city, občanské ctnosti, láská k vlasti.“

příběhy i politickou konotaci. Například Svejkl naráží na „Heimwehr“ (domobrannu), pavojeuskou organizaci konzervativních a pravicových sil v meziválečném Rakousku, jejíž příslušníci nosili jako rozpoznávací znak kohoiti pera na klobouku. Nic netušící Svejkl najde na chodníku několik per, vyčistí si jimi fajfku a zastří si je za čepici pro další použití. Jeden z kolemdouců ho proto považuje za souputníka z Heimwehru a vezme ho s sebou na poradu. Komická situace se dále rozvíjí, když Svejkl svým natiivním chováním rozkrývá myšlení a mechanismy této organizace. Navíc se přeslechně a považuje název „Heimwehr“ za židovské jméno a přijímení „Chaim Wehr“, čímž naráží na náboženský antisemitismus křesťansko-socialistického Heimwehru, který se hlásí k velkoněmecké myšlence. Všechny díly jsou plně odkazů na rakouskou politiku, které jsou pro dnešního čtenáře srozumitelné, jen je-li dostatečně vybaven historickými znalostmi.

Jeden z redaktorů sociálnědemokratického deníku *Das kleine Blatt*, Robert Ehrenzweig, zhlédl v Berlíně inscenaci Svejka v provedení Erwina Piscatora podle zpracování Maxe Broda a Hanse Reimanna. Přivezl postavu Svejka na prkna vídeňských divadel malých forem, kde vystupoval na počátku třicátých let v Ehrenzweigově *Politisches Kabarett* (*Politický kabaret*) jako komická postava (srov. DOLL 1997: 162–163), například v rámci programu *Wiener Festwoche des braven Soldaten Schwejkl* (*Viďeňský slavnostní týden dobrého vojáka Svejka*; srov. KAISER 1985: 11). Po zřízení rakouského stavovského státu Ehrenzweig emigroval a usadil se v Anglii pod jménem Robert Lucas. Vytvořil postavu svobodníka Adolfa Hirscha, jehož fiktivní dopisy vysílal britský rozhlas od roku 1940 do roku 1945 do německy mluvících zemí. Hirsch se vyznáva ze své neotřesitelné důvěry ve Führera a těší, svými poznámkami ale zároveň demaskuje lži nacionálně socialistické válečné propagandy. Lucas výslovně uvádí, že předlohou jeho Hirscha, který dokázal zároveň pobavit i odhalit jádro národního socialismu, byl právě Haskův Svejkl (srov. LUCAS 1945: 5).

4. Svejkl se po druhé světové válce stává oblíbenou figurou zábavního průmyslu

Po druhé světové válce se na rakouskou veřejnost vrací i samotný Svejkl. Již v roce 1946 uvádí kabaretista Rudolf Weyss svůj program *Der*

gute Saboteur. Erlebnisse des braven Soldaten Schwejk 1918–1945 (Dobry saboteur. Zážitky dobrého vojáka Švejka v letech 1918–1945) a komentuje ho slovy: „Die ganze Kleinkunst würde mich nicht freuen, gäbs keinen braven Soldaten Schwejk“ (WEYS 1947: 190).⁴ Součástí Weysova programu je i „Lied vom braven Soldaten Schwejk“ (Píseň o dobrém vojáku Švejkovi), ve které se vypráví o osudech hrdiny v meziválečné době a během protektorátu až do poválečných let, kdy Beneš přichází na Pražský hrad. Na konci Švejk rezignovaně prohlásí: „Ich schwejk ja eh schon stiii!“ (WEYS 1947: 191–192).⁵

Švejk se po roce 1945 vrátil do rakouských populárních žánrů, byl však čím dál více oproštěn o subverzivní význam. V padesátých letech začala politická dimenze v recepci Švejka zcela ustupovat do pozadí a přenechala místo čtíře zábavě. Inscenace *Osuď dobrého vojáka Švejka* v divadle Wiener Kammerspiele (Viedeňské komorní hry) s oblíbeným lidovým hercem a bavičem Heinzem Conradsem v hlavní roli byla v tisku zkritizována s tím, že se nepochybně jedná o „Lach- und Kassenerfolg“ (komediální a kasovní trháč), z postavy Švejka však zbyl pouze „ein freundlicher Possenreißer“ (laskavý bavič; TORBERG 1967: 464–465).

Mělka zábava vyvrcholila první rakouskou filmovou verzí pod názvem *Schwejks Fliegjahre (Švejkovy frackovité roky)*, natočenou režisérem Wolfgangem Liebenheimerem v roce 1964. Hlavní roli převzal Peter Alexander, miláček filmového i televizního publika a zpěvák populárních slágrů, mezi jinými již zmíněného „Wie Böhmen noch bei Ost reich war“, Alexandrova matka byla českého původu, jeho plzeňští prarodiče provozovali obchod s hudebninami. Malý Peter trávil školní prázdniny u nich a český přízvuk měl dokonalé odposlouchaný. Postavu Švejka ovšem pojál velmi prvoplánově. *Schwejks Fliegjahre* popisuje kritika v lepším případě slovy jako „an Jaroslav Haseks [sic] literarischen Vorlagen vorbelinszenierter, stilistisch uneinheitlicher, jedoch überwiegend unterhaltsamer Militärschwank“,⁶ v horším případě je Švejk v podání Petera

4–„Cele divadlo malých forem by mě bez dobrého vojáka Švejka nebavilo.“
5–„Vždyť já už stejně mřím.“ Slovní hříčka vede v němčině od „schweig“ s českou výslovností „švajk“ ke „švejkovi“.
6–„[...] stylistický rozhátrán, ale převážně zábavná vojenská humoreska, která se mří s literární předlohou Jaroslava Haška“ (WIKIPEDIA 2015).

Alexandera popisován jako „trottelhafter Rekrut“ (tupohlavý voják), který první památku Jaroslava Haška nejhrubším způsobem. Je obdivuhodné, že jen o několik let později Wolfgang Liebenauer zfilmoval Švejka ještě jednou a zcela odlišně. Tento šestičlenný televizní seriál byl vysílán v roce 1972 a na základě ohromného úspěchu se dotáčelo dalších sedm dílů, které rakouská televize představila v roce 1976. Hlavní roli ztvárnil lidový herec Fritz Muliar, který ovládal „Böhmakeln“ naprosto suverénně (již v roce 1960 měl drobnou roli v německém zfilmování s Heinzem Rühmannem, kterému tehdy pomáhal naučit se český přízvuk). Na rozdíl od mladistvého a uhlazeného Petera Alexandra ztělesnil Muliar svého Švejka velice diferencovaně, přičemž mu možná pomohly jeho vlastní válečné zážitky (za druhé světové války byl povolán do wehrmachtu, kvůli rozkládání bojové síly byl na sedm měsíců internován a konec války strávil na východní frontě).

Televizní seriál vychází epizodicky uspořádanému textu mnohem lépe vstřícně než celovečerní film: není třeba propojovacího obloku (který se nezdařil ani ve filmu s Heinzem Rühmannem, ani s Peterem Alexanderem) a jednotlivé díly následují volně jeden za druhým, tak jak tomu bylo původně u seriálu na pokračování. Televizní seriál se řídí Haškovým textem velmi přesně a dává tak velký prostor hercům a mluvněmu projevu. Nově hodnocení postavy Švejka souvisí možná se zásadním obratem v rakouské kultuře kolem roku 1970: zatímco v padesátých a šedesátých letech byly žádány konejšivé, idylické a harmonizující produkty, pouštěla se kultura v antiautoritářském duchu sedmdesátých a osmdesátých let do kritického zpochybňování dějin a současnosti.

Závěr

Závěrem by mělo být zdůrazněno, že pro demonstraci jednotlivých bodů a nastínění alespoň hrubých rysů vývojové linie zde bylo zmíněno jen několik málo ukázek z rakouské recepce Švejka. Do současnosti existuje nepřehledně množství příkladů dalších – od in-scenaci ochotnických divadel ve vesnických hostincích až po *Dvůrák & Schwejk SOA* (čtení s hudebním doprovodem) na festivalu klasické a staré hudby Styriarte 2015. Švejk je v rakouském kolektivním vědomí pevně ukotven – ať už jako subverzivní šibal, nebo jen jako humornistická postavíčka.

Polské překlady *Osudů dobrého vojáka Švejka* a polský Švejk

Lenka Németh Vítová
 Institut Filologiei Polskiei,
 Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Haškvův román *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, vydaný poprvé v letech 1921–1923, byl v polském překladu publikován už na přelomu 20. a 30. let minulého století. Zprvu u našich severních slovan-ských sousedů nevyvolal velký čtenářský a kritický zájem, ale postupně získával stále více čtenářů a od druhé poloviny 20. století patří k nejznámějším dílům světové literatury v Polsku. V současné době mají poštěti čtenáři k dispozici obdivuhodných dvacet dva knižních a dvě mluvená vydání prvního překladu,¹ jedno knižní vydání druhého a dvě knižní vydání třetího překladu,² a také obsáhlou popularizační a od-bornou literaturu.³

První verze překladu, jejímž autorem je Paweł Hulka-Laskowski, byla nekolektérat kritizována za přílišné „uhlazení“ stylu a zdůraznění humortistické grotesknosti, přesto se nadále těší značné oblibě a je chápána jako kanonická.⁴ Obě nové verze překladu, které se poku-sily odlišným způsobem opravit odchylky první verze, vyvolaly velký ohlas. Druhý překlad, Józefa Waczkówa, který vyšel v roce 1991 po čtr-

1–V letech 1930–1931 [die NIEWIADOMSKI 2008, iž 1929–1930], 1949, 1955, 1970, 1972, 2009, 2011 (jako příloha deníku *Gazeta Wyborcza*, spolu s filmy Karla Steklého), text byl vydán také jako audiokniha v r. 2002, 2011.
 2–V letech 2009 a 2015.
 3–Výběrově viz *Literatura za tektem*; polským aspektem románu se věnují také čeští autoři (např. SCHWARZ 2006).
 4–Kritika tohoto překladu mj.: SIECZKOWSKI 1955, 1956, MADANY 1966, KROH 2002; historie kritiky zejména: KOCZUR-LBJK 2006; obhajoba např.: LESZCZYŃSKI 1967.

Literatur
 DOLL, Jürgen
 1997 *Theater im Roten Wien. Vom sozialdemokratischen Agitprop zum dialektischen Theater Jura Soyfers* (Wien – Köln – Weimar: Böhlau)
 DAS KLEINE BLATT
 1929 „Schwejk ist wieder da!“, *Das kleine Blatt* 3, č. 171, 22. 6. 1929, s. 8
 KAISER, Konstantin
 1985 „Die Karrieren des kleinen Mannes – Hirschschal, Seicherl, Schwejk und Bockerer im Zweiten Weltkrieg“, *Mitteilungen des Instituts für Wissenschaft und Kunst* 40, č. 1/2, s. 7–14
 LUCAS, Robert
 1945 *Teure Amalia, vielgeliebtes Weib. Die Briefe des Gefreiten Adolf Hirschschal an seine Frau in Zwieselersdorf* (Wien – Zürich – New York: Europa Verlag)
 POVEJSIL, Jaromír
 1997 „Tschechisch – Deutsch“, in Hans Goebel – Peter H. Nelde – Zdeněk Stary – Wolfgang Wölk (eds.): *Kontaktinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, sv. 2 (Berlin – New York: Walter de Gruyter), s. 1656–1662
 TORBERG, Friedrich
 1967 *Das fünfte Rad am Theatrischen. Theaterkritiken*, sv. 2 (München – Wien: Langen – Müller)
 WEYS, Rudolf
 1947 *Literatur am Naschmarkt. Kulturgeschichte der Wiener Kleinkunst in Kostproben* (Wien: Erwin Cudek Verlag)
 WIKIPEDIA
 2015 „Schwejk's Flaggeljahre“, *Wikipedia* <http://de.wikipedia.org/wiki/Schwejk's_Flaggeljahre> [21. 3. 2015]

nací vydáních prvního, byl odborníky hodnocen převážně velmi kriticky a čtenáři je prakticky zcela pomínut.⁵ Třetí překlad, z pera Antoni Kroha, byl vydán v roce 2009 po dvaceti vydáních prvního a ostře kritice jediného vydání druhého překladu. Přestože si tento překlad získal převážně kladné odborné hodnocení (za překladatelskou, historickou a etnografickou erudici) a v roce 2015 se dočkal druhého vydání, nadále vyvolává pochybnosti odborníků i laika otázka, zda je vůbec možné změřit v polské kultuře už natolik zakoreněný obraz literárního hrdiny a díla.⁶

Polské hodnocení Švejka

Poslední z překladatelů, Antoni Kroh, se věnuje studiu Haškova románu už několik desetiletí – nejprve vydal překlad knihy Radko Pytlíka *Kniha o Švejkovi* (PYTLÍK 1984), později napsal encyklopedii *O Švejku i o nás*, která se dočkala už dvou vydání (KROH 1992, 2002), a nakonec zveřejnil vlastní, třetí verzi překladu Haškova neznámého šího románu (HAŠEK 2009). Kroh upozorňuje na dvoji chápání postavy Švejka v polské kultuře:

„*Osudy dobrého vojáka Švejka* jsou vlastně jedinou českou knihou masově čtenou v Polsku. Dobry voják nám slouží v každodenní komunikaci jako symbol, prostředek porozumění srozumitelný každému, používaný také lidmi, kteří Haškovu prózu nečetli nebo k ní nemají žádný vztah. [...] Švejk jako znak ve společenském vědomí bývá opakem Švejka v románu.“ (KROH 1992: 5)⁷

- 5-Kritika tohoto překladu např.: KROH 1983; historie kritiky: KACZOROWSKI 1994, KOCZUR-LEJK 2006; srovnání prvního a druhého překladu: SZCZEPAŃSKA 1997, KOCZUR-LEJK 2006; obhajoba tohoto překladu mj.: JANASZEK-IVANIČKOVÁ 1985, 6-Mj.: KACZOROWSKI 2009, SZCZYGIEL 2009.
7-Překlad – L. N. V. Tato slova potvrzuje i v České republice známý polský popularizátor české kultury: „Spytalem blisko 70 studentův kierunku humanistycznego, czy czytali 'Szejka'. Wszyscy odparli, że nie. [...] Młodzi ludzie, nawet jeśli nigdy nie przeczytali przygody z arcydziślelem Hażką, mówili, że Szejka ich zdaniem znaczy: naiwny, głupi i strachliwy.“ (SZCZYGIEL 2003)

Polské překlady

Original:

„Zasáhnutí dobrého vojáka Švejka do světové války

,Tak nám zabili Ferdinanda, řekla posluhovačka panu Švejkovi, který opustil před lety vojenskou službu, když byl defnitivně prohlášen vojenskou lékařskou komisí za blba, živil se prodejem psů, ošklivých nečistotkrevných oblud, kterým padělal rodokmeny. Kromě tohoto zaměstnání byl stížen rheumatismem a mazal si právě kolena opodeldokem.“ (HAŠEK 1951: 9)

Překlad č. 1:

„Jak dobrý voják Švejk vkročil na vidouňe vojny šwiatowej, a to nam zabili Ferdynanda, řekla posluhaczka do pana Švejka, který opusciwszy przed laty służbę w wojsku, gdy

- 8-Podobný názor měl také Petr A. Bílek: „Zásadní román českého modernismu, který by ale měl být čten v kontextu Kafkova *Procesu*, Běleho *Petrohradu*, Musilova *Muže bez vlastnosti*, Nabokovova *Pozvání na popravu* či Gombrowiczova románu *Ferdynand* [...]“ (BALABÁN – BÍLEK 2007)

ostatecznie przez lekarską komisję wojskową uznany został za idiota, utrzymywał się z handlu psami, pokracznymi, nierasowymi kundlami, których rodowody fałszował. Prócz tego zajęcia dotknięty był reumatyzmem i własn timerie rał sobie kolana opodeldokiem." (HASZEK 2009: 9)

Préklad č. 2:

"Dzielný zóhniérz Szwejk wdáje síe w wojné šwiatowú
'No, to zabíll nam Ferdynanda,' odezwála síe služáca do pana
Szejka, který musíal přezd kílku laty požegnát síe ze službú
wojskowú, bo zóstal defínitíwnie uznány přez wojskowú
komisíe lekárská za matóla, í žyl ze spřezdázý psów, okropných
kundlí, którym podřabíal rodowody.
Oprócz tego zájécía mial reumatyzm í włásnie smarowal sobíe
kolana masáú kámarforowú." (HASZEK 1991: 11)

Préklad č. 3:

"Dobry zóhniérz Szwejk přyzstépuje do wojny šwiatowéj
'No to zabíll nam Ferdynanda,' rzekla gosposia panu Szej-
kowi, który, gdy přezd laty zóstal defínitíwnie uznány za ídióté
przez wojskowú komisíe lekárská, opusíl službú wojskowú
í utrzymywał síe ze spřezdázý psów, okropných nierasowých
paskudztw, fálszujúc ích rodowody.
Prócz tego zájécía byl dotkníty reumatyzmem í smarowal
sobíe włásnie kolana opodeldokiem."¹⁰

9-Zamach w Sarajewie na nastépcé tronu arcýksiécia Franciszka Ferdýnanda í jego małżónkú Zófié (28 czerwca 1914 roku) stal síe detonátorem píerwszej wojny šwiatowéj.

10-Opodélok to galaretkowata masa spórzádzona z júgu sodowego, stéarýny, glíceryny, spirytusu wínnego, kámarforu, amoniaku, z dodatkíem olejku lawendowego í różanego. Stosowany od píécíu stulécí w prawíe niezmiénionej fórmie, do dzís spřezdawány w czeských aptekách. Wynalázácą tego specýfikú byl Paracelsus (1493-1541), lékarz í filozóf, jeden z wýbitníejšých umýslów Renaissance. Dokonalé přezwrotu w náukách mędykálných: wprawázdzíl léki róšlinné í mínerálne, głósíl, že podstawowú czynnošćíu organizmnu sá prócesy chemíczne. Zdobył europejská slawé lékarza-cudotvórcy í wíelkíego alchemíka. Jego osobowosć dála assumpt do naro- dzín legend o doktorze Faústie." (HASZEK 2010: 21)

První polský překlad – do roku 1991 jediný, vydaný však už čtr-
náctkrát – klíčové slovo "voják" (v polštině "zohiérz") převádí archaic-
kým pojmem "wojak", v současné době už specifický zabarveným právě
komickým obrazem Švejka (pojem "wojak" samovolně vyvolává dopl-
nění "szwejk"¹¹). Podobně je tomu s dalším důležitým slovem, "osudy"
(v polštině "losy") byly přeloženy slovem "przygody" (česky "dobro-
družství"), slibujícím něco víc než pouhý popis lidského údělu v určité
situaci a době. První překlad názvu románu bychom zpětně do češtiny
mohli přeložit jako "Dobrodružství staré vojny Švejka za světové války".
V názvu jsou tedy místo stylisticky neutrálních slov pojmy, které na-
značují emocionální prvky ("dobrodružství", "stará vojna"). Druhý
překlad tuto změnu opakuje v jiné podobě, protože namísto "osudy"
užívá polského obratu "dole i nadole" (volně přeloženo "vzlety a pády").
Třetí překlad je stylisticky neutrální, stejně jako originál.

Podobná situace nastává při srovnání překladu názvu první
kapitoly. Nejstarší překlad místo obecného "zasáhnutí" používá obrat
"wkroczyć na widownię" ("přijít / přicházet na scénu"), který vyvolává
konotace divadelního představení, přehlídky, estrády apod. a pojme-
novává chvíli, kdy se na scéně objevuje klíčová osoba, hlavní hvězda.
Další překlad volbou slovesa "wdawać się" s významem "zacht si /
začínat si", "zaplést se" naznačuje přísti zbytečné a nemalé problémy.
Poslední překlad nabízí v současné době již zastaralé, ale jinak stylis-
tický neutrální, významově široké sloveso "przystępować" ("zapojovat
se", "zúčastňovat se"). Překladatelskou strategií je možné odvozovat
také z výběru polského slova nahrazujícího české "blb"; v prvním
a třetím překladu je to "idiot", ale ve druhém překladu "matol" (volně
přeloženo "troubas", "bambulá", "vrták", "truhlík").
Dosud uvedené rozdíl v polských překladech románu mohou
vyvolávat dojem, že rozdílná rozhodnutí překladatelů nemají vý-

11-Také polská verze nejpoužívanější internetové encyklopedie upozorňuje na
to, že překladatel zvolil zastaralá slova, přestože originál je stylisticky neutrální:
"Nabardziej znany polski przekład zatytułowany *Przygody dobrego wojaka Sze-
jka* podcza wojny światowej jest autorstwa Pawła Hulki-Laskowskiego z 1931 roku.
Czeskie słowo *wojak* (oznacza po prostu, *zohiérz*) w tym klasycznym tłumaczeniu
przetłumaczono poprzez archaizm *wojak* 'odpowiadający brzmieniem oryginalo-
wi.'" (WIKIPEDIA 2015)

První překlad lze chápat jako pokus o *tłumoczenie* (chápané také jako vysvětlení), které využilo k vyjádření atmosféry Haškova románu typ kabaretního humoru, který byl v Polsku velmi populární zejména na počátku 20. století; druhý překlad byl dalším pokusem o *tłumoczenie*, tentokrát pomocí tzv. lidového humoru, oblibeného v části polské společnosti; poslední verze je pak *przekładem* (chápaným jako přemis-tění), pečlivě dbajícím na převedení originálu, a to i přesto, že musely být odstraněny některé hodnoty tohoto díla, připsané mu prvním překladem.

Srovnání těchto tří překladů vyvolává některé otázky.

Román historický či humornistický?

Nejnovější překlad kromě nové jakosti překladu samotného textu nabízí něco navíc – rozsáhlý a fundovaný poznámkový aparát (první díl románu je opatřen 138 poznámkami, druhý 93, třetí 81 a čtvrtý 16 poznámkami, text románu tedy na několika desítkách stran precizně vysvětluje celkem 328 poznámek). Autorem poznámkového aparátu je sám překladatel Antoni Kroh, etnolog a kulturolog a jeden z předních polských švejkologů. Jeho encyklopedie *O Szwejku i o nas*, vydaná nejprve v roce 1992, se při svém druhém, rozšířeném a čtenářsky přitažlivějším vydání roku 2002 stala bestsellerem; tento soubor esejí vysvětlujících řadu dnes už neznámých nebo nejasných jevů, které se v románu objevují, byl pro Kroha bezpochyby přípravým studiem k překladu a zdrojem poznámkového aparátu.

V duchu tzv. kulturního obratu (srov. BAKER 2001), tedy zdůraznění role kultury v překladu, ke kterému dochází v posledních desetiletích, by bylo možné obecně očekávat, že historická a kulturní kontextualizace populárního románu bude čtenářsky vítána. Polozáme si však otázku, u jakého typu románu očekávame a přijímáme bohatý poznámkový aparát jako součást textu. Odpověď je nasnadě: jediné u historického románu. Teoreticky předpoklad historické a kulturní konceptualizace románu prostřednictvím poznámek by platil v případě, kdybychom Haškova Švejka četli jako román historický – by nabídnout nové interpretací možnosti. Švejkovy osudy jsou však v Polsku nejčastěji chápány jako román humornistický – obsáhle po-

technič úryvků románu ukáže, jak moc se liší. V originále po stylisticky neutrálním názvu románu a názvu první kapitoly následuje popis roz-hovoru Švejka s hospodyní. Stylisticky neutrální tituly způsobují, že obou titulů očekává popis události z dob světové války, a během čtení prvních vět se dozvídá, jak hospodyně informuje o zabití Ferdinanda „pana Švejka“ (v tuto chvíli může čtenář vyvozovat, že Švejk je poměrně bohatý a ctěný, protože si platí hospodyně a je pro ni důvěryhodným člověkem, kterému vypovídá, co právě slyšela). Teprve pak dochází ke střetu dosud neutrální situace s informací o dávném lékařském posudku o švejkově psychickém zdraví (což zpochybňuje dřívější čtenářův úsudek o typologii hlavního hrdiny), a také s informací o švejkově rezignaci z vojenské služby (což zase zpochybňuje název románu, a zejména název kapitoly). Následující text udržuje ve čtenáři inter-pretační nejistotu sdělením, že si Švejk vydělává na živobytí prodejem psů s vlastnoručně padělávanými rodokmeny. Pochybnost čtenáře se správně týká nejen vlastního původního úsudku o švejkově důvěry-hodnosti – důvěryhodný člověk si přece nemůže takto vydělávat –, ale také pozdější informace o švejkově inteligenci – věrohodně padělání, které dovoluje uživit se, přeci vyžaduje nemalé intelektuální schop-nosti. Tato interpretační nejistota trvá ještě déle, poněvadž násle-dující popis mazání kolien nedává odpověď na žádnou ze zmíněných otázek znejistěného čtenáře. Text se přibližně v tomto okamžiku stává pro čtenáře poněkud nejasný a absurdní, a vyvolává tedy jeho úsměv. Hašek právě takto, tj. postupným dávkováním jednotlivých informací, dosahuje efektu neustálých střetů rozdílných faktů a tím, že nedovo-luje jednoznačně určit charakter a inteligenci hlavního hrdiny, vytváří literární postavu, která fascinuje už několik pokolení čtenářů.

Srovnání překladů ukazuje, že první překladatel se soustředil na humornistickou vrstvu díla, a vyjádřil ji mimo jiné volbou slov, zdt-ražujících tento rys vlastním stylistickým zabarvením, pro text jako celěk však zvolil spisovný jazyk. Druhý překladatel se pokusil o výrazně stylizovaný jazyk zesílením expresivnosti vyjádření, včetně užiti většího počtu vulgariismů. Třetí překladatel, plně si vědomý pochvbení svých předchůdců, se snažil přeložit román se všemi, či mnohými jeho vrstvami, včetně mnoha konotací (mj. připojil poznámkový aparát, který je vlastně historickou encyklopedií tehdejší doby).

známky jsou tedy jen cenným a zajímavým doplňkem textu pro humanisty či bibliofily a vitaným zdrojem vědomostí pro nadšené amatérské švejkology.

Postkoloniální čtení Švejka?

Jestliže se zamyslíme nad rolí poznámkového aparátu v překladu Antoniho Kroha, který se pokusil jeho prostřednictvím zásadně změnit pojetí a interpretaci tohoto románu, nelze pominout názory Marie Tymoczko, teoretičky překladu, která upozorňuje na řadu podobností mezi literárním překladem a postkoloniální literaturou: „[...] u jejích základů leží souvislost a relokace první jedné kultury do jiné [...]“ (TYMOCZKO 1999a: 22).¹² Toto srovnání Tymoczkové má velmi závažné důsledky:

„V postkoloniální literatuře počet explicitě vysvětlených kulturních faktů slouží jako ukazatel jistých vlastností cillového přijetí a také mýty kulturní odlišnosti mezi autorem/ tématem a čtenářem; větší počet těchto vysvětlení ukazuje, že text je určen společností byvalých kolonizátorů a/nebo domlnujících mezinárodní veřejnosti.“ (TAMTĚZ: 28)

Třetího překladatele je tedy možné chápat jako prostředníka mezi neznámou, „exotickou“ českou kulturou a „polskou veřejností – součástí mezinárodní veřejnosti“. Tymoczko však zároveň říká:

„[...] autor může uvést do dominantní kultury různé domácí formy. Čím tak jasněji v *Odyseovi* [...] i zběžná četba *The Palm-Wine Drinkard* (Piják palmového vína) Amose Tutuoly si vyžaduje přijetí poetické citlivosti tohoto textu pocházejícího z kultury joruba [...]“ (TAMTĚZ: 33)

A tak se vracíme zpět k textu – jinou „poetickou citlivost“, jakou vyžaduje od čtenářů Antoni Kroh, poslední překladatel Haškových *Osudů dobrého vojáka Švejka*, můžeme chápat jako příslušecnou

rukavici hozenou polské kultuře, jinými slovy výzvu k reinterpretaci, snadních proměn, jaké se dějí v polské společnosti v posledních dvou či třech desetiletích, ukáže, kam doputuje Švejk při své cestě mezi českou a polskou kulturou.